

Sectorprognoses | 14 september 2021

Groeipijnen en onzekerheid rondom klimaatbeleid kunnen groei maken of breken

Franka Rolvink Couzy, Hoofd Sector Research ABN AMRO franka.rolvink@nl.abnamro.com

Sonny Duijn, Sector econoom thema's ABN AMRO sonny.duijn@nl.abnamro.com

De Nederlandse economie lijkt zich sneller te herstellen dan verwacht na de klap die volgde op de coronamaatregelen. Binnen sectoren worden echter behoorlijke groeipijnen gevoeld die de volumegroei van afzonderlijke bedrijven beïnvloeden. Nijpend zijn de hoge grondstofprijzen, personeelstekorten en de stikstofproblematiek. Ook wordt nog niet zoveel gereisd als voorheen. De oplossing voor het ene probleem kan bovendien weer tot een ander probleem leiden.

De economie lijkt uit het slop. De macro-economische groeiverwachtingen zijn fors omhoog bijgesteld en de coronasteun wordt afgebouwd, omdat de meeste bedrijven hun deuren weer kunnen openen en burgers driftig consumeren om hun hernieuwde vrijheden te vieren. Wie de verwachte groeicijfers van de afzonderlijke sectoren bekijkt, ziet dan ook dat het veel beter gaat dan tijdens de diverse lockdowns. Sectoren als industrie, technologie en media, en zakelijke dienstverlening komen zelfs weer terug op het niveau van voor de crisis.

	2020	2021	2022
Leisure	-50	40	40
Retail	-2	-0,5	1,5
Industrie	-5	12	3
T&L	-4	4,5	3
Agrarisch	-1	0	-0,5
Food	-1,5	2	1,5
TMT	0,1	4	4
ZD	-3	5	4
Bouw	-0,8	-1,5	2
Vastgoed	4,6	0,5	1,5

Bron: CBS, ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

Dat is alleen niet het hele verhaal. Wie dieper de sectoren induikt ziet dat individuele ondernemers nog altijd met onzekerheden kampen die voor hoofdbrekens zorgen en de groei van hun bedrijf kunnen maken of breken. Waar het gros van de ondernemers profiteert van het herstel, zijn er ook ondernemers die achterblijven.

De onzekerheden zijn tweeledig. De eerste gaat over de groeipijnen, zoals de tekorten aan grondstoffen en materialen, veroorzaakt door een combinatie van inhaalvraag bij snel herstel en gelijktijdige problemen in de productie en toelevering in de internationale keten. Of zoals het gebrek aan personeel die sterker zijn dan voorheen nu sectoren na lange tijd weer open zijn. De tweede onzekerheid gaat over de complexe problemen die voor de uitbraak van Covid-19 al aan de orde waren. Deze zijn tijdens de pandemie naar de achtergrond verdwenen, maar komen nu weer als de inhoud van het riool na een stortbui naar boven borrelen. Zo waren de klimaatproblemen en de vergrijzing altijd al aanwezig.

Hoofdbreken

Om bij de eerste onzekerheid te beginnen: de groeipijnen. Deze zijn rechtstreeks het gevolg van de pandemie. Zo sloot China diverse zeehavens en fabrieken en deden zich nadien ook elders in de wereld regelmatig productiebelemmeringen voor. De bouw is een van de sectoren die hier de gevolgen van ondervindt. Vanwege de tekorten zijn de prijzen van de grondstoffen zo hard opgelopen dat bouwers niet meer inschrijven op aanbestedingen wanneer ze geen zekerheid krijgen over de vergoeding van hun kostprijs, die mogelijk snel verder kan stijgen zodra de bouw is gestart. Een wijk van honderd betaalbare woningen in Almere wordt om die reden voorlopig niet gebouwd.

Ook de industriesector wordt geraakt vanwege het tekort van meer dan een kwart van de benodigde materialen. In de auto- en aanhangwagenindustrie is dit zelfs opgelopen tot bijna 50 procent. Tegelijk zit de bezettingsgraad op een historisch hoog niveau van 84 procent en is de vraag enorm. De leveringsduur van producten neemt toe. De Nevi Levertijden-index stond in juni op 12,2, de laagste stand ooit. Alles onder de 50 duidt op een toename. Door het tekort aan chips is de levering van auto's bijna volledig stilgevallen. Bedrijven in de consumentenelektronica hebben hier eveneens last van.

Hierbij komt een groot tekort aan containers in de zeehavens, wat de prijzen van die containers heeft vertienvoudigd. Onderzoeksbureau Drewry becijfert dat het verschepen van een 40-voets container van Shanghai naar Rotterdam 13.787 dollar kost, terwijl hiervoor over de laatste vijf jaar gemiddeld slechts 1670 dollar werd betaald. De prijzen werden opgedreven toen de wereldhandel na de zomer van 2020 herstelde en er plotseling grote vraag was naar containers. Ook de mondiale groei in het digitale winkelen in 2020 van 27 procent en een verwachte groei in 2021 van 14 procent wakkert het capaciteitstekort aan schepen en containers aan.

Spagaat

De dure grondstoffen en transportkosten leiden tot een spagaat bij ondernemers. Zo willen enkele Nederlandse producenten de productie dichterbij huis halen, zo meldde Het FD eind augustus. Door 'reshoring', zoals het heet, hoeven geen hoge importtarieven meer te worden betaald, zijn minder containerschepen nodig en profiteert het milieu omdat de vervoersbewegingen beperkt blijven. Het enige nadeel is dat het heropstarten van industrie die ooit naar Azië is verplaatst, lang duurt. Voor de korte termijn is dit dus geen oplossing om de tekorten aan materiaal het hoofd te bieden. Daarbij komt dat bedrijven uit diverse sectoren al kampen met stevige personeelstekorten. Zouden zij hun industrie terughalen, dan wordt dat probleem alleen maar groter. Dat is de spagaat waarin de ondernemers zitten.

De huidige personeelskrapte is deels het gevolg van een verschuiving van banen. Zo is een deel van het personeel in de horeca tijdens de diverse lockdowns in coronagerelateerde banen gaan werken. Nu van iedereen boven de twaalf jaar bijna 75 procent is gevaccineerd, wordt geleidelijk de tegengestelde beweging ingezet. Ook komen werknemers beschikbaar doordat de overheidssteun per 1 oktober stopt voor alle sectoren, behalve de evenementenbranche die nog altijd in lockdown is. Werknemers die in bedrijven werken die zonder steun niet verder kunnen, moeten op zoek naar een andere baan. Daarvan kan de horeca profiteren, waar nu 31 procent van de ondernemers met tekorten aan arbeidskrachten kampt.

Het is overigens niet alleen de horeca die de gevolgen van personeelstekorten groeibelemmeringen ondervindt. Het aantal vacatures lag in het tweede kwartaal zo'n 50 procent hoger dan eind vorig jaar. In de bouwsector is het personeelstekort ook terug van weggeweest, evenals als in de foodsector. In de transportsector heeft een op de vier bedrijven last van een tekort aan arbeidskrachten, met name aan chauffeurs. Uiteindelijk zal de arbeidsmarkt krapte volgens de macro-economen van ABN AMRO terugkeren naar het niveau van 2019, toen ook al sprake was van een tekort. Naar verwachting blijft vooral veel vraag bestaan naar gespecialiseerde technici en naar installateurs die gewild zijn om zonnepanelen of warmtepompen te plaatsen; banen die bijdragen aan de energietransitie.

Klimaatmaatregelen

Het klimaat is al langer een punt van aandacht. Het IPCC-klimaatrapport van de Verenigde Naties dat vorige maand uitkwam, heeft de urgentie nog verder aangewakkerd. De vrijwel gelijktijdige aankondiging van de Europese Green Deal van Frans Timmermans maakt het voor ondernemers extra onzeker welke maatregelen de politiek gaat nemen. De infrastructuur is een voorbeeld van een sector waarbij de verwachte groei beperkt blijft vanwege onduidelijkheden in het beleid. Op zich is het aanleggen van wegen toegestaan, maar de stikstofuitstoot moet worden meegeteld. Niet bekend is of de bouwers bij de berekening van deze totale uitstoot rekening moeten houden met een belasting binnen een grens van 5-kilometer of dat ze mogelijk een grens van maar liefst 25 kilometer in acht moeten nemen. De onduidelijkheid heeft nu tot gevolg dat veel projecten worden uitgesteld.

Ook de agrisector hangt de stikstofproblematiek als het zwaard van Damocles boven het hoofd. Nog altijd lijkt een oplossing ver weg, waardoor veel veehouders in grote onzekerheid verkeren. Met name ondernemers in de buurt van natuurgebieden krijgen vanwege onduidelijkheid rondom het beleid geen vergunning en worden daardoor beperkt in hun ondernemerschap. Verder zijn voor de plantaardige sectoren de uitbraken van ziekten een uitdaging. Door recente perioden met zware regenval vormen schimmels bij onder meer de aardappelteelt een probleem. Voor tuinders geldt dat de hoge gasprijzen op de marges drukken.

Tot slot bestaat onzekerheid over de verspreiding van de deltavariant van het coronavirus. Hoewel na intensieve maanden van vaccineren het normale leven weer deels een aanvang kan nemen, is nog altijd 25 procent van de bevolking niet gevaccineerd. Bovendien nemen waarschuwingen over het afnemen van het niveau van bescherming van de huidige vaccins toe. Fysieke winkels in met name non-food blijven kwetsbaar als consumenten ook na de normalisering producten online blijven kopen. De leisuresector ervaart de angst van hernieuwde gedwongen sluiting elke dag, waardoor het lastig is om meer vast personeel in dienst te nemen waarmee het huidige personeelstekort het hoofd zou kunnen worden geboden.

Leisure

Gerarda Westerhuis, Sectoreconoom Leisure & Retail ABN AMRO gerarda.westerhuis@nl.abnamro.com

		2020	2021	Volledig herstel verwacht
Leisure		50	40	
Restaurants	Omzet [1]	-36	20	2022
Fastfood	Omzet [1]	-21	17	2022
Catering	Omzet [1]	-37	-6	Structurele omzetautval
Hotels	Overnachtingen [2]	-46	25	2024
-waarvan zakelijk	Overnachtingen [2]	-64	20	Structurele omzetautval
Campings	Overnachtingen [2]	-4	8	2022
Vakantieparken	Overnachtingen [2]	-20	20	2021
Travel	Omzet [3]	-80	15	2023
Personenvervoer	Omzet	-60	15	2024
Sport (fitness)	Abonnementen	-30	18	2023
Evenementen	Evenementen [4]	x	60	2023
Musea	Bezoekers [5]	-73	20	2023
Bioscopen	Bezoekers [6]	-56	15	2023
Attractieparken & Dierentuinen	Omzet	-61	20	2022

Bron prognoses 2021: ABN AMRO Sector Advisory

[1] Bron: FSIN

[2] Bron: CBS

[3] Bron: CBS, gecorrigeerd op 600 miljoen aanbetaalde reisgelden (vouchers)

[4] Bron: Onderzoeksbureau Respons, als percentage van 2019.

[5] Bron: Museumvereniging, op basis van aantal bezoekers, inkomsten uit horeca en subsidies niet inbegrepen

[6] Bron: NVPI, inkomsten uit horeca zijn niet inbegrepen

De zwaar getroffen leisuresector herstelt zich goed nu de samenleving weer langzaam opengaat, maar is nog ver van de precoronaniveaus verwijderd. Met name voor de reisbranche en evenementenbranche is herstel onzeker. De evenementenbranche is vooral de dupe van het voorlopig handhaven van de anderhalvemetersamenleving. Dit treft onder meer festivals, beurzen, exposities, kermissen, parades, concerten en grote sportwedstrijden.

Hoewel het aantal evenementen in augustus toenam, bleef het aantal fysieke bezoekers beperkt. Zo berekende [Onderzoeksbureau Respons](#) dat evenementen in augustus 1,9 miljoen bezoekers trokken ten opzichte van de 14,5 miljoen in dezelfde maand in 2019. Met bijna 1 miljoen bezoekers trokken kermissen bijna de helft van het totaal. De risico's en de onzekerheid om grote (internationale) publieksevenementen te organiseren zijn nog groot. Vanaf zaterdag 25 september wordt de anderhalvemetersamenleving opgeheven, maar over de evenementensector heeft de overheid nog geen duidelijk besluit genomen. Omdat het zeker een aantal maanden voorbereiding kost om grote evenementen te organiseren verwacht ABN AMRO dat ook het vierde kwartaal nog zwaar zal zijn voor de evenementenbranche.

Reisbranche

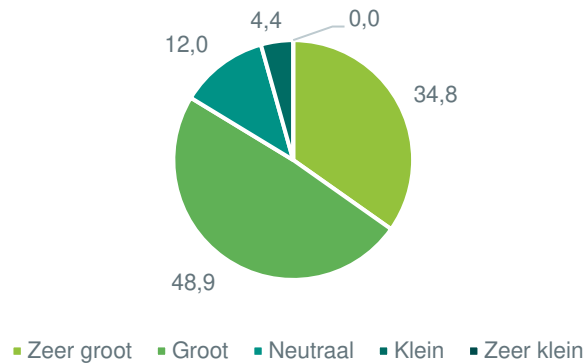
Ook de reisbranche kampt met onzekerheden. Internationaal reizen is door de beperkingen nog niet volledig op gang. Buitenlandse toeristen blijven vooralsnog grotendeels weg uit Nederland, dat nog steeds wordt afgeraden als bestemmingsland. Reizigers boeken kort van te voren en hebben grote behoefte aan flexibiliteit. Het wegblijven van buitenlandse toeristen heeft gevolgen voor logiesaccommodaties. Hotels, campings en vakantieparken hebben in de eerste helft van 2021 samen 87 procent minder overnachtingen verschaft aan buitenlanders dan in dezelfde periode van 2019. Daarnaast gingen minder Nederlanders in het buitenland op vakantie, waardoor de bestedingen aan buitenlandvakanties afnamen met 60 procent. [ABN AMRO verwacht](#) echter dat de vraag naar buitenlandvakanties terugveert zodra de coronamaatregelen worden opgeheven.

Een meer structurele uitval voorziet ABN AMRO voor de zakelijke overnachtingen. Grote werkgevers hebben tijdens de pandemie het gemak van onlinevergaderen ervaren waardoor lange en kostbare reizen over de wereld minder nodig zijn. Ook afspraken om CO₂-uitstoot te verminderen, zijn een prikkel voor bedrijven om hun werknemers minder te laten vliegen. Het uitblijven van zakelijke bezoeken heeft vooral invloed op hotels die afhankelijk zijn van de zakelijke gast. In Amsterdam, waar hotels sterk afhankelijk zijn van zowel buitenlandse toeristen als zakelijke gasten, zal herstel relatief lang op zich laten wachten. Andere delen van het land zoals de kust en de Waddeneilanden zijn juist in trek omdat natuurlijke en rustige omgevingen onder Nederlanders aan populariteit winnen.

Personeelstekort

Hoewel de horeca voorlopig nog niet hersteld is, heeft de sector nu al te maken met een 'groeipijn': het personeelstekort dat voor de coronacrisis ook aan de orde van de dag was. Sterker nog: voor bijna 31 procent van de horecaondernemingen vormt het tekort aan personeel momenteel een belemmering in de bedrijfsvoering. Een opmerkelijke ontwikkeling, daar de horecasector nog lang niet zit op de niveaus van voor de coronacrisis. Zo kampen bijvoorbeeld hotels met nijpende tekorten. Bij een steekproef onder 114 hoteliers (eigenaren, CEO's en General Managers) in augustus 2021 gaf ruim 80 procent aan dat arbeidskrapte van invloed is op de bedrijfsvoering, terwijl een groot deel nog niet volledig hersteld is van de coronaklap. Bijna de helft verwacht volgend jaar break-even te draaien; 23 procent denkt dit pas in 2024 te doen.

In welke mate heeft de krapte op de arbeidsmarkt invloed op de bedrijfsvoering?

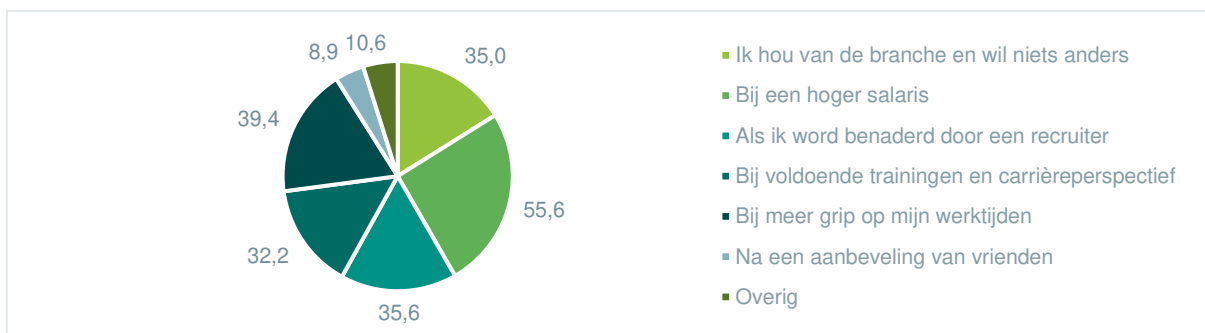

Bron: [Hotel Leaders Network](#) (augustus 2021 N=114)

De oorzaak van deze krapte is dat de horecasector veel personeel is kwijtgeraakt. Tijdens de coronapandemie is namelijk een deel van de werknemers ontslagen of vrijwillig opgestapt, waarna zij soms een baan vonden bij organisaties die direct te maken hebben met de bestrijding van de pandemie, zoals bij de GGD. Deze tijdelijke 'coronabanen' zullen weer verdwijnen, waardoor weer meer werkzoekenden op de markt komen. Zodra de NOW-steun per 1 oktober stopt, neemt het aantal faillissementen in de horeca toe. Ook hier vloeien dan nieuwe werkzoekenden uit voort.

Het is echter de vraag of de voormalige medewerkers uit de horeca weer terugkeren naar hun oude honk. Uit de steekproef onder werknemers uit de hotellerie die nog wel in dienst zijn gebleven blijkt dat salaris (70 procent) en onregelmatige werktijden (33 procent) redenen zijn om de hotellerie alsnog in te ruilen voor een andere sector of branche. Werknemers die tijdens de crisis de hotelbranche verlaten hebben, geven aan dat ze wel terug willen keren, maar alleen tegen een beter salaris (55 procent), in ruil voor betere en gemaximeerde werktijden (39 procent) of tegen extra's als interessante ontwikkelings- en trainingsmogelijkheden (32 procent). Er klinken ook positieve geluiden. Van de tijdens de pandemie uitgestroomde hotelmedewerkers zegt 35 procent graag terug te willen keren uit passie voor het vak en voor de hotelindustrie.

Wat zou een reden kunnen zijn om terug te keren in de hotellerie?

Bron: [Hotelprofessionals.nl](#) (augustus 2021, N = 180, voorheen werkend in een hotel)

Retail

Gerarda Westerhuis, Sectoreconoom Leisure & Retail ABN AMRO gerarda.westerhuis@nl.abnamro.com

	2020	2021	2022
Retail	-2	-0,5	1,5
Supermarkten	4,6	-1	-1
Voedingsspecialzaken	2,5	-1	-2
Kleding	-19,2	4	7
Schoenen	-17	2	4
Consumentenelektronica	5,7	-5	1
Meubels	5,8	-4	-1
Doe-het-zelf	17,8	-6	0
Drogisterijen	-0,6	0	-1
Autobranche*	-6,9	3,5	3
Groothandel non-food*	-3	1	1
Online retail	35,8	25	15

Bron: CBS, prognoses ABN AMRO Sector Advisory. Retail totaal betreft zowel offline als online verkopen en inclusief automotive en groothandel non-food. In de 'fysieke' branches zit een deel online, namelijk van bedrijven die hun internetverkopen niet apart aan het CBS melden. Internetomzet die apart bij het CBS gerapporteerd wordt, valt onder 'Online Retail' in dit overzicht. Hierbij is wel deels sprake van overlap met andere branches. *Bij deze branches gaat om (mutatie in) omzet, bij de andere branches om mutatie in verkoopvolumes.

Hoewel het herstel in veel subsectoren van de retailsector is ingezet, verwacht ABN AMRO per saldo een lichte daling van de groei van de sector ten opzichte van 2020 (-0,5 procent). De consumentenbestedingen lopen in de tweede helft van 2021 weliswaar fors op, maar komen naar verwachting van het Economisch Bureau van ABN AMRO over het gehele jaar nog niet op het niveau van voor de coronacrisis. Pas in 2022 worden de oude niveaus bereikt, wanneer de bestedingen naar verwachting met 4,7 procent groeien. Dan veert ook de retailsector met een groei van 1,5 procent terug naar het precoronaniveau.

Niet-essentiële winkels

Na de geleidelijke opheffing van de lockdown vanaf maart zijn de omzetten van niet-essentiële winkels flink gestegen, zo laten de transactiedata van ABN AMRO zien. Met name kledingwinkels zagen hun verkoop groeien zodra consumenten hun kans grepen om eindelijk te kunnen 'funshoppen' in fysieke winkels. Maar de coronacrisis heeft de concurrentie van grote onlinespelers zoals Zalando en Wehkamp definitief vaart gegeven. Meubelwinkels, consumentenelektronicawinkels en doe-het-zelfzaken, de grote winnaars van het coronajaar 2020, kregen tijdens de strenge lockdown begin 2021 te maken met een flinke afname in de bestedingen. ABN AMRO verwacht een afvlakking in de groei voor deze drie branches in 2021 ten opzichte van 2020. Hiermee blijven ze alsnog wel boven de niveaus van 2019.

ABN AMRO transactiedata, % verschil met zelfde maand vorig jaar									
	2021	Jan	Feb	Mrt	Apr	Mei	Jun	Jul	Aug
Drogisterijen*		11%	0%	-6%	8%	-5%	3%	7%	4%
Sport*		-95%	-92%	-42%	19%	29%	26%	13%	19%
Kleding		-34%	-32%	47%	54%	13%	19%	7%	13%
Meubelzaken		-44%	-42%	4%	11%	9%	-3%	1%	10%
Elektronica		-34%	-18%	-8%	-8%	-1%	1%	-1%	-2%
Tuinentra/Doe-het-zelfzaken*		-75%	-72%	-46%	-34%	-9%	-4%	-4%	0%
Tankstations*		-22%	-21%	21%	54%	36%	26%	19%	20%
Supermarkten		24%	17%	0%	2%	-5%	1%	1%	-2%
Voedingsspecialzaken*		32%	26%	22%	6%	-7%	2%	3%	3%

Uitgesloten zijn zakelijke en contante betalingen en betalingen van buitenlandse rekeningen. *zonder onlineverkoop

Onzekerheden

Hoewel menig retailer opgelucht adem haalde toen de lockdown werd beëindigd, heeft de sector nog te maken met een aantal onzekerheden die herstel mogelijk remmen. Fysieke winkels in met name non-food retail blijven kwetsbaar als mensen ook na de coronacrisis vooral online hun spullen blijven kopen. ABN AMRO voorziet dat platformbedrijven en webwinkels door de vraag naar gemak en lage prijzen de komende jaren fors verder groeien. Voor onlineverkoop verwacht ABN AMRO dan ook een groei van 25 procent in 2021 ten opzichte van 2020. Retailers moeten daarom veel aandacht besteden aan een juiste balans tussen verkoop via fysieke winkels en via het onlinekanaal.

Daarnaast kampt een aantal subsectoren met [schaarste aan productiecapaciteit](#) en hoge transportkosten vanuit Azië. Van de ondernemers in de autobranche verwacht 26 procent dat tekorten aan productiemiddelen en materialen een belemmering vormen voor activiteiten in het derde kwartaal van 2021, zo blijkt uit de Conjunctuurenquête Nederland (COEN) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Chiptekorten hebben bijvoorbeeld hun weerslag op de import van nieuwe auto's, waardoor deze in het tweede kwartaal van 2021 nog niet op niveau was als in dezelfde periode in 2019. Volledig herstel van deze subsector laat tot zeker 2022 op zich wachten.

Tot slot kunnen personeelstekorten een rem vormen op het herstel. Aan het eind van het tweede kwartaal zijn er 52 procent meer openstaande vacatures dan in het eerste kwartaal van 2021, laat uitkeringsinstantie UWV weten. En aan het begin van het derde kwartaal van 2021 geeft ruim 15 procent van de ondernemers in de detailhandel aan belemmeringen te ervaren als gevolg van een personeelstekort; voor de autobranche is dit zelfs ruim 20 procent. Deze percentages zijn vergelijkbaar met die uit 2019, terwijl in het tweede kwartaal van 2021 deze percentages slechts 5 en 8 procent respectievelijk bedroegen. In de foodretail worden onder meer vakkenvullers en kassamedewerkers gezocht, maar ook meer specialistische functies als verkoper in elektronikawinkels en bouwmarkten staan open. Door de enorme groei van onlinenaankopen tijdens de coronapandemie zien we ook een toenemende vraag naar pakketbezorgers en medewerkers in de klantenservice en distributiecentra.

Industrie

Albert Jan Swart, Sectoreconoom Industrie, Transport & Logistiek albert.ian.swart@nl.abnamro.com

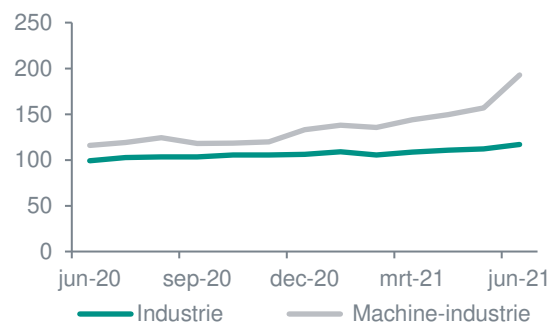
	2020	2021	2022
Industrie	-5	12	3
Chemie	-0,5	3	1
Rubber en kunststof	-5,1	10	1,5
Basismetaal	-12,9	18	2,5
Metaalproducten	-8	11	2,5
Elektrotechnisch	-7,4	15	2,5
Elektrische apparaten	4,1	15	2,5
Machinebouw	-2,5	30	7
Transportmiddelen	14,7	6,5	6
Meubelindustrie	14,7	8	1

Bron: CBS, ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

Ondanks lange levertijden en ernstige tekorten aan materialen groeide de industrie dit voorjaar als nooit tevoren. De Nevi Inkoopmanagersindex brak record na record, wat duidt op historisch snelle groei. De bezettingsgraad is met zo'n 84 procent terug op het oude hoge niveau van voor de coronapandemie. Een hogere bezettingsgraad is door vakanties, feestdagen, storingen en onderhoud nauwelijks mogelijk. Daarnaast hebben fabrikanten op het moment stevige tekorten aan productiemiddelen. Zo kampt volgens het CBS maar liefst ruim een op de vier industriële bedrijven met een tekort aan materialen. In de auto- en aanhangwagenindustrie heeft zelfs bijna de helft daar last van. De auto-industrie wordt geplaagd door een tekort aan chips en elektronica. In Nederland is de auto-industrie relatief klein, maar er zijn wel enkele honderden toeleveranciers die last kunnen krijgen van de afnemende autoproduktie bij afnemers in bijvoorbeeld Duitsland.

De levertijden van materialen zijn sinds eind 2020 in historisch tempo opgelopen, zo blijkt uit de Nevi Levertijdenindex. In juni tikte deze index het historische dieptepunt van 12,2 aan. Een stand lager dan 50 duidt op een toename van de levertijden. Door de tekorten aan materialen stijgen de inkoopkosten in ongekennd tempo. Gelukkig slagen veel ondernemers erin de stijgende kosten door te berekenen aan hun afnemers. Verder geven veel ondernemers aan dat het tekort aan technisch personeel weer nijpend is, terwijl de komende tijd juist meer personeel nodig is om aan de groeiende vraag te voldoen.

NEVI Inkoopmanagersindex wijst op snelste groei ooit, vooral productie machines groeit hard

Rechtergrafiek: index 2015 = 100 Bron: NEVI, CBS

De industrie loopt dus tegen diverse grenzen aan. Ondernemers zullen meer moeten investeren om de arbeidsproductiviteit te verhogen. Door automatisering kunnen dezelfde handen meer werk verzetten. Daarvoor zijn onder andere machines nodig. De vraag naar machines groeit stormachtig, maar het is niet helemaal duidelijk in hoeverre die machines in Nederlandse fabrieken worden geïnstalleerd. Het merendeel van de machines is namelijk bestemd voor de export.

Daarnaast is investeren in hoogwaardige informatietechnologie (IT) van groot belang. Zo kan software worden ingezet om bijvoorbeeld orders efficiënter te combineren en fouten in de productie te voorkomen, waardoor minder materiaal wordt verspild en de productiviteit stijgt. Daarnaast kunnen sensoren en software worden gecombineerd om data te genereren die vertellen dat het tijd is om onderhoud uit te voeren, zodat storingen worden voorkomen en de bezettingsgraad verder kan worden opgevoerd.

Er is echter een gebrek aan personeel met de juiste IT-vaardigheden. Geïntegreerde systemen van machines en software bieden mogelijk een uitkomst. Machinebouwers bieden vaak 'plug-and-play'-systemen aan die makkelijk in een fabriek kunnen worden geïnstalleerd. Deze systemen zijn niet goedkoop, maar door de lage rente en het tekort aan arbeidskrachten loont de investering vaak toch. Ondernemers moeten er wel snel bij zijn, want de orderportefeuilles van machinebouwers groeien snel, waardoor ook de levertijd van machines oploopt.

Ruimschoots hersteld

De industrie heeft zich nu al ruimschoots hersteld van de coronacrisis. Volgens het CBS lag de seizoensgecorrigeerde dagproductie in het tweede kwartaal hoger dan ooit tevoren, zo'n 3 procent boven het vorige recordcijfer van het eerste kwartaal van 2018. Met name de machine-industrie groeit in een duizelingwekkend tempo. Sinds begin dit jaar ligt de productie hoger dan voor de coronacrisis. In juni groeide de productie zelfs met 23 procent ten opzichte van mei. Voor 2021 verwacht ABN AMRO een productiegroei in de machine-industrie van 30 procent, na een krimp van slechts 2,5 procent in 2020. De gehele industrie groeit naar verwachting met 12 procent in 2021 ten opzichte van het slechte jaar 2020. De groei zet door, maar vlakt wel af. Voor 2022 verwacht ABN AMRO een jaargroei van 3 procent.

Transport & Logistiek

Albert Jan Swart, Sectoreconoom Industrie, Transport & Logistiek albert.ian.swart@nl.abnamro.com

	2020	2021	2022
Transport en logistiek	4,1	4,5	2,5
Goederenwegvervoer	-1,7	3	1,5
Goederenvervoer spoor	-6,2	7	3
Binnenvaart	-2,3	3	3
Zee- en kustvaart	-8,2	6	4
Luchtvracht	-6,2	10	5
Opslag, dienstverlening voor vervoer	-7,2	4,5	2
Post en koeriers	10	5	2

Bron: CBS, ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

De sector Transport & Logistiek profiteert flink van het herstel van de economie en de internationale handel. Wel kampt de sector nog altijd met de nasleep van de pandemie, terwijl de voor de coronacrisis zo nijpende personeelstekorten alweer terugkeren. Een op de vier transportbedrijven wordt qua groei belemmerd door een tekort aan arbeidskrachten, zo blijkt uit cijfers van het CBS. De combinatie van het stormachtige herstel en de groeipijnen vergt enorme flexibiliteit van ondernemers en hun medewerkers. Voor heel 2021 ligt de sector op koers voor een herstel van maar liefst 4,5 procent van de goederenvolumes. Naar verwachting vlakt de groei later dit jaar wat af, in lijn met de ontwikkeling van de

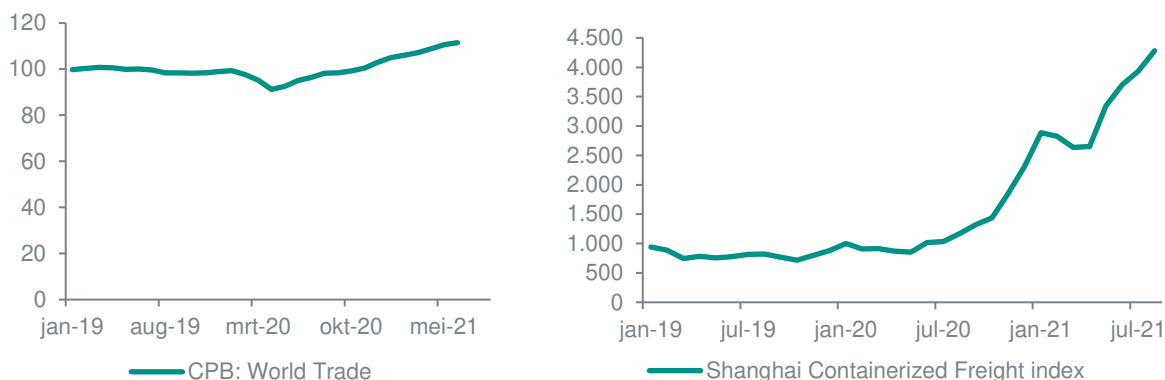
gehele economie. Evengoed verwacht ABN AMRO voor 2022 een nog altijd sterke groei van de transportsector van 2,5 procent.

Transporttarieven opgestuwd

Een afvlakkende groei zou een welkome verlichting betekenen, want in een aantal branches worden groeipijnen zichtbaar. Een in het oog springend voorbeeld is de containermarkt. Aan het begin van de pandemie lagen veel fabrieken in China en Europa stil, waardoor het aanbod van goederen werd beperkt. Daarnaast nam de vraag naar goederen tijdelijk sterk af doordat bedrijven voorsorteerden op een langdurige crisis en de voorraden beperkten om liquiditeit vrij te spelen. De mondiale industriële productie herstelde echter sneller dan verwacht. Thuiswinkelende consumenten zorgden voor een enorme vraag naar allerlei producten uit China, zoals elektronica en bureaustoelen, waardoor de wereldhandel snel herstelde.

In veel andere landen trok de productie vanaf november stevig aan, nadat de ene na de andere farmaceut aankondigde op korte termijn effectieve vaccins op de markt te brengen. De industrie en retail kregen daardoor te maken met de zogeheten zweepschlag, ook wel het opslingerende effect genoemd: ondernemers kunnen de snelle toename van de vraag nauwelijks bijbenen, ook doordat veel partijen in toeleveringsketens aan het begin van de coronacrisis de voorraad hebben verkleind. De containermarkt heeft daardoor in korte tijd enorme hoeveelheden goederen moeten verwerken. De schepen worden zeer zwaar beladen, waardoor het laden en lossen langer duurt en de schepen langzamer varen. Dat zorgt voor vertraging. Het vastlopen van het vrachtschip de Ever Given in het Suezkanaal, nieuwe lockdowns in Chinese havens en sluitingen van fabrieken in onder andere Vietnam zorgden voor verdere ontregeling van toeleveringsketens. Ondernemingen in de industrie, bouw en retail zijn nog steeds bereid om hoge prijzen te betalen om goederen snel geleverd te krijgen, waardoor de transporttarieven tot grote hoogten worden opgestuwd.

Wereldhandel hoger dan voor de coronapandemie, containertarieven extreem hoog

Bron: CPB, Thomson Reuters Datastream

Containerrederijen varen wel bij deze cocktail van tegenslagen. De containertarieven zijn geëxplodeerd. Volgens onderzoeksbureau Drewry kost het verschepen van een 40-voets container van Shanghai naar Rotterdam momenteel 13.787 dollar, ruim acht keer zoveel als het gemiddelde tarief over de laatste vijf jaar. Ook de luchtvracht profiteert, want als goederen niet tijdig per schip kunnen arriveren en treinen zijn volgeboekt, is het vliegtuig over langere afstanden het enige alternatief. De meeste expediteurs – bemiddelaars in het vervoer van goederen – profiteren eveneens. Zij slagen er meestal in hogere inkoopkosten voor uitbesteed werk door te berekenen aan hun opdrachtgevers en maken vaak zelfs meer marge. Indien zij erin slagen de lading ondanks alles toch tijdig geleverd te krijgen, hebben opdrachtgevers daar veel geld voor over.

Naar verwachting houdt de druk op toeleveringsketens nog wel even aan. De periode in aanloop naar de feestdagen is altijd een piekseizoen. Na kerst en het Chinese nieuwjaar in februari kan de markt normaliseren. Naar verwachting vlak

de groei van de industrie en de gehele economie af en keert de consumptie grotendeels terug naar diensten ten koste van goederen. Daardoor kunnen voorraden worden aangevuld en kan de vraag naar containervervoer iets afnemen.

Het goederenvervoer over de weg is goed door de coronacrisis gekomen en herstelt zich snel. Daardoor is ook het tekort aan personeel in deze branche teruggekeerd. Vooral aan [vrachtwagenchauffeurs](#) is gebrek. Het tekort aan chauffeurs loopt naar verwachting verder op naarmate de samenleving verder heropent en ook de logistiek rond evenementen, horeca en retail volop wordt ingezet. Anderzijds kan het wegvervoer wat worden geremd door de afname van de bouwproductie als gevolg van de stikstofcrisis. Ook de binnenvaart krijgt daarmee te maken. De binnenvaart profiteert wel van het herstel van de internationale handel en de heropening van de samenleving.

Agrarisch

Nadia Menkveld, Sectoreconoom Agrifood nadia.menkveld@nl.abnamro.com

	2020	2021	2022
Landbouw	-1	0	-0,5
varkenshouderij	-3	-7	-2
melkveehouderij	2	-2	-0,5
sierteelt	-3	-1	0
akkerbouw	0	-1	0

Bron: CBS, Agrimatie ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

De totale volumeontwikkeling in de agrarische sector blijft naar verwachting stabiel, maar uiteraard zijn er verschillen tussen de subsectoren. Zo is de oogstverwachting van aardappelen, het hoogst renderende gewas binnen de akkerbouw, lager dan vorig jaar. De voornaamste reden voor de lagere opbrengst is een kleiner areaal en gespreide regenval. De natte zomer zorgde voor schimmelvorming die de kwaliteit en opbrengst negatief beïnvloedde. Akkerbouwproducten die voor hun afzet afhankelijk zijn van de export, zoals pootaardappelen en uien, hebben flink last van de hogere containerprijzen. De hogere vervoerskosten maken deze producten duurder voor buitenlandse inkopers, waardoor akkerbouwers moeite hebben om de producten boven de kostprijs te verkopen.

Hoewel er regionaal door de hevige regenval wel wat schade was, is het weer over het algemeen positief geweest voor de grasopbrengsten voor melkveehouders. Voor melkveehouders geldt dat de prijsvorming relatief gunstig is en een licht stijgende lijn kent. De productie is wel gestagneerd, waardoor de melkaanvoer naar de zuivelfabrikanten is gedaald. Veehouders hangt de stikstofproblematiek als het zwaard van Damocles boven het hoofd. Nog altijd lijkt een oplossing ver weg, waardoor veel veehouders in grote onzekerheid verkeren. Met name de ondernemers die nog in afwachting zijn van legalisatie (de zogenoemde PAS-melders) worden door de impasse vaak beperkt in hun ondernemerschap.

Door de 'stoppersregeling' van de overheid nam het aantal varkenshouders verder af. Ondanks de afname van het aantal varkens verslechteren de marktomstandigheden voor de varkenshouderij. Een lagere vraag drukt namelijk op de prijzen. De markt voor varkenshouders kent vooral een onzekere exportmarkt. De dalende vraag vanuit China is hiervan een belangrijke oorzaak. ABN AMRO sluit een blijvend lagere vraag vanuit China niet uit nu Chinese varkensboeren de productie opvoeren en de consumptie van varkensvlees is verschoven. Door de hogere varkensprijzen in het verleden zijn Chinese consumenten namelijk overgestapt op andere dierlijke producten, zoals pluimvee.

Hoge voerkosten

Voor varkenshouders, pluimveehouders en in beperktere mate melkveehouders geldt dat de hogere voerkosten drukken op de marges. De hogere voerkosten zijn het gevolg van gestegen grondstofprijzen. Een hogere vraag vanuit onder meer China, tegenvallende oogsten en hogere transportkosten zijn de oorzaken van deze prijsstijging. De Food and Agriculture Organisation (FAO) verwacht dat de hoge prijzen voorlopig aanhouden. Voor veehouders is het niet mogelijk om de opgelopen kosten door te belasten naar partijen verderop in de keten.

Voor glastuinbouw zijn de hogere prijzen van gas een punt van zorg. Een belangrijke reden voor de hoge gasprijs is de trage opbouw van de gasvoorraden. ABN AMRO verwacht dat de gasprijzen dit jaar op hoog niveau blijven. Dit drukt daarmee voor langere tijd de marges van glastuinders. Voor sierteelt geldt dat de vraag in de eerste helft van dit jaar uitstekend is geweest, waardoor de uitvoerwaarde volgens Floridata een record noteerde van 4,1 miljard euro. De voedingstuinbouw verkeert nog in onzekerheid over mogelijke uitbraken van onder meer het tomatenvirus.

Arbeidstekort

Net als voor veel andere sectoren is ook het gebrek van arbeidskrachten duidelijk punt van zorg. Niet alleen wordt het door de vergrijzing steeds lastiger voor bedrijfseigenaren om opvolgers te vinden, ook lopen de vacatures op voor medewerkers op het land, in de kassen en in de stallen. Uit cijfers van het UWV blijkt dat het aantal vacatures voor medewerkers voor dier- en veehouderij in een jaar tijd verdubbelde en ook de vraag naar medewerkers in de sierteelt en tractorchauffeurs steeg sterk.

Door het seizoenmatige karakter van een aantal tuinbouwsectoren is er een grote behoefte aan seizoensarbeiders. Door de pandemie en de gesloten grenzen bestond vorig jaar een tekort aan dit type medewerker. Hoewel deze problematiek nu minder speelt, zijn de verbeterde economische omstandigheden in Oost-Europa en in Nederland nu de oorzaak voor tekorten. In beide regio's is veel vraag naar personeel in een groot aantal sectoren. Land- en tuinbouw ondernemers maken zich dan ook zorgen. Een vijfde van de ondernemers geeft aan arbeidstekorten als belemmering te ervaren in hun bedrijfsvoering. Dat is het hoogste aantal sinds de invoering van de CBS-enquête in 2012.

Food

Nadia Menkveld, Sectoreconoom Agrifood nadia.menkveld@nl.abnamro.com

	2020	2021	2022
Voedingsmiddelenindustrie	-1,5	2	1,5
Drankenindustrie	-9	4	6
Groothandel in voedingsmiddelen	1	2	2

Bron: CBS, ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

De heropening van de horeca zorgt dit jaar voor 2 procent volumetoename. Toch neemt het percentage ondernemers dat belemmeringen in de bedrijfsvoering ervaart nauwelijks af. Een belangrijke reden hiervoor is het personeelstekort. Volgens het CBS geeft 18 procent van de ondernemers in de voedingsmiddelenindustrie aan een tekort aan arbeidskrachten te ervaren. Dat is meer dan voor de coronacrisis. Het aantal vacatures in de voedingsmiddelenindustrie neemt dan ook flink toe. Zo waren er vorig jaar juli bijna vijfhonderd openstaande vacatures voor het beroep mechanisch operator voedingsmiddelenindustrie, in juli van dit jaar steeg dit aantal naar meer dan duizend. Ook naar andere typische beroepen in de voedingsmiddelenindustrie is dit jaar flink meer vraag, zoals kwaliteitscontroleurs, productieleders en procestechnologen.

Arbeidstekort vormt belemmering

Bron: CBS

Containertekort

Naast arbeidstekorten zijn de gestegen grondstofprijzen een punt van zorg voor ondernemers in de dranken- en voedingsmiddelenindustrie. De inkooprijzen voor de voedingsmiddelenindustrie namen in juli van dit jaar met circa 9 procent toe en in juni met 7 procent. De afzetprijzen stegen ook, maar minder hard. Dit betekent dat een deel van de prijsstijging van grondstoffen en halffabricaten wordt geabsorbeerd in de keten. De prijzen van onder meer suiker, soja en tarwe liggen hoog. Daarnaast worden veel voedingsmiddelen vervoerd in containers. De hogere prijzen van containervervoer vormen niet alleen een probleem voor de aanvoer van grondstoffen en halffabricaten, maar ook voor de export. Veel handelaren in groente, fruit of vlees kopen en verkopen hun producten internationaal en zijn afhankelijk van dit type vervoer.

Ondanks het tekort aan containers werden in de eerste helft van 2021 wel flink meer voedingsmiddelen in- en uitgevoerd. Op zich is dit niet zo vreemd, gezien de dip in de uitvoer vorig jaar als gevolg van de coronacrisis. Nu de horeca in binnen- en buitenland weer open is, ligt de vraag naar voedsel hoger. Ook de drankenindustrie profiteert van de heropening van de horeca. In het tweede kwartaal van 2021 lag de productie 22 procent hoger dan vorig jaar. Toch verkeert deze branche het komende jaar nog in grote onzekerheid. Clubs zijn nog gesloten en ook festivals en evenementen vinden slechts mondjesmaat plaats. Een belangrijke onzekere factor is in hoeverre het coronavirus onder controle kan worden gehouden.

Zakelijke Dienstverlening

	2020	2021	2022
Zakelijke dienstverlening	-3	5	3
Advocatuur	5	6	4
Accountancy	2,1	4	2
Organisatieadvies	0,2	6	4
Uitzendbranche	-8,8	9	4
Schoonmaakbedrijven	-1,7	3	2
Beveiligingsbedrijven	0,6	4	3

Bron: CBS, ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

Gebaseerd op toegevoegde waarde zakelijke dienstverlening exclusief reisbureaus. Onderliggende branches op basis van omzet.

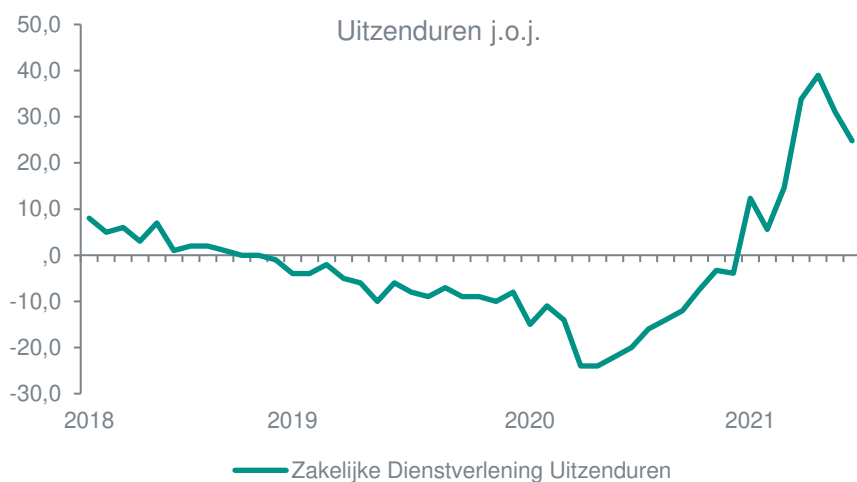
Ook in de zakelijke dienstverlening wordt de arbeidsmarktkrapte sterk gevoeld. Zo ervaart inmiddels 35 procent van de ondernemers in de juridische dienstverlening het tekort aan personeel als belemmering in de bedrijfsvoering. Door deze arbeidsmarktkrapte wordt het lastig om nieuwe groeimarkten volledig te benutten, zoals de toenemende vraag naar duurzame verslaglegging en het toenemend belang van IT security-audits door accountants. Daarmee stelt de arbeidsmarktkrapte ook voor de langere termijn grenzen aan de groei. Niettemin weet de zakelijke dienstverlening op korte termijn goed te profiteren van de aantrekkende economie, wat leidt tot een groeiverwachting voor de sector van 5 procent in 2021 en 3 procent in 2022.

Ommezwaai uitzenders

De uitzendmarkt is na de coronaklap duidelijk in herstel, zoals blijkt uit de ontwikkeling van het aantal uitzenduren. De sterke stijging van het aantal openstaande vacatures in verschillende sectoren, zoals in de tabel hiernaast te zien, resulteert in een toenemende vraag naar uitzendkrachten. Bij leisure-beroepen, waar veel uitzendbanen te vinden zijn, is het aantal vacatures op Werk.nl in juli zelfs ruimschoots verdriedubbeld ten opzichte van eind januari.

De krapte wordt herkend in de markt. “Ik houd mijn hart vast voor het moment waarop festivals of andere grote evenementen weer mogelijk zijn. Waar halen de organisatoren de uitzendkrachten vandaan?”, vraagt Paul Haarhuis, commercieel directeur van uitzendbureau Timing, zich af. Deze ommezwaai komt niet alleen door de heropening van de samenleving, maar ook doordat er het afgelopen jaar een ander type uitzendbanen bijgekomen is; de callcentermedewerker van de GGD en de uitzendkracht op test- en priklocaties. Deze ‘coronabanen’ zullen langzaam worden uitgefaseerd, maar blijven naar verwachting dit en komend jaar nog bestaan.

Sterke groei uitzenduren

Bron: ABU

Op de korte termijn is nog sprake van stevige groei in de uitzendbranche. Naar verwachting groeit de branche in 2021 met 6 procent en in 2022 met nog eens 5 procent ten opzichte van het jaar daarvoor. De branche komt daarmee in 2022 naar verwachting boven precoronaniveaus.

Advocaten, accountants en organisatieadviseurs hebben een sterk eerste halfjaar achter de rug. De coronacrisis heeft weinig vat gehad op deze beroepsbeoefenaren, die profiteren van de aantrekkende economie en de daarmee gepaard gaande toenemende bedrijfsinvesteringen. Dit leidt er bijvoorbeeld toe dat het aantal fusies en overnames sterk toeneemt, zo blijkt uit cijfers van het CBS, en dat stuwt de vraag naar fiscaal, juridisch en organisatorisch advies. ABN AMRO verwacht dat deze trend zich in zowel 2021 als 2022 voortzet.

Technologie, Media en Telecom

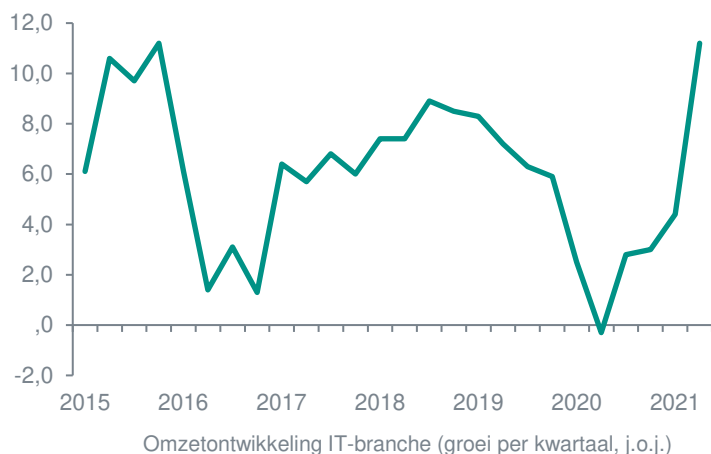
	2020	2021	2022
TMT	0,1	4	4
IT sector	2,2	6	6
Telecom	-1	1	1
Uitgeverijen	-4,2	3	2
Reclamebureaus	-12,8	9	3
Omroepen	-1,4	5	3
Content producenten	-28,8	11	15
Drukkerijen	-15,8	6	2

Bron: CBS, ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

De coronacrisis heeft de digitale transformatie versneld waardoor de Nederlandse IT-branche de wind in de zeilen heeft. Als grootste branche binnen de TMT-sector vormt de IT een belangrijke aanjager van de groei van de sector als geheel.

Daarnaast zijn de huidige ontwikkelingen in de economie gunstig voor de sector. Bedrijven en consumenten geven meer geld uit en er worden meer producten geëxporteerd. Bovendien zijn marketingbudgetten weer stijgende als gevolg van de heropening van de economie. Uitgeverijen, omroepen en reclamebureaus profiteren hiervan. Dit leidt voor de TMT-sector tot een groeiverwachting van 4 procent in zowel 2021 als in 2022.

IT-sector heeft wind in de zeilen

Bron: CBS

De IT-sector boekte in de eerste twee kwartalen van 2021 een groei van 7,7 procent ten opzichte van het eerste halfjaar van 2020. Deze sterke groei wordt onder meer gedreven door een versnelde toename van IT-outsourcing, grote vraag naar bedrijfsapplicaties en een stijgende vraag naar cloud- en cybersecurity, als gevolg van de digitale transformatie. Ook komt de vraag weer op gang naar IT-dienstverlening, na een korte dip in 2020 als gevolg van de coronapandemie. De vooruitzichten voor de IT-branche op de lange termijn zijn goed. De coronacrisis heeft de digitalisering van onder meer zorg en onderwijs versneld. Door toedoen van de lockdowns hebben steeds meer winkeliers gekozen voor onlineafzetkanalen. Dit betekent voor de IT-branche een extra aanhoudende vraag naar software, cloud-, hostingdiensten en datacentercapaciteit.

Personeelstekort

Groeiremmers zijn er ook. Zo is het tekort aan IT-programmeurs en -ontwikkelaars hoog. Eind juli was ruim een derde van de vacatures voor IT-programmeurs en -ontwikkelaars onvervulbaar, zo blijkt uit de meest recente meting van de arbeidsmarktkrapte-indicator van ABN AMRO. Dit beeld wordt bevestigd in de COEN-enquête van het CBS. Bijna 31 procent van de IT-ondernemers zag in juli van dit jaar een tekort aan personeel als een serieuze belemmering voor hun bedrijfsvoering.

Bij mediabedrijven zorgen de aantrekkende mediabestedingen voor stijgende omzetten ten opzichte van vorig jaar, maar breken tevens spannende tijden aan. De omzetzalingen zijn vorig jaar namelijk beperkt gebleven doordat de verminderde reclame-inkomsten grotendeels gecompenseerd konden worden door een enorme toename aan digitale abonnementen. Het vele thuiszitten heeft de consument vaker aan het streamen en het lezen van digitale nieuwsbronnen gebracht. De grote vraag is of Nederlandse mediabedrijven deze actieve gebruikers ook in de toekomst weten vast te houden, zodat zij een succesvolle transitie maken naar een bedrijfsmodel dat in grote mate leunt op inkomsten uit digitale abonnementsproposities en minder afhankelijk is van relatief volatiele reclame-inkomsten.

Consolidatie

Deze transitie lijkt eenvoudiger dan het is, want de concurrentie op het gebied van streamingdiensten in Nederland is hevig en neemt alleen maar toe met de komst van nieuw spelers, zoals het Zweedse Viaplay. Om de toenemende concurrentie aan te kunnen is toenemende samenwerking tussen mediabedrijven denkbaar. De voorgenomen fusie tussen de twee grootste mediabedrijven in Nederland – RTL Nederland en Talpa Network – is hier al een recent voorbeeld van. Door de krachten te bundelen kunnen mediabedrijven meer investeren in Nederlandse content en hun positie ten opzichte van hun buitenlandse concurrenten verstevigen.

Bouw

Madeline Buijs, Sectoreconoom Bouw & Vastgoed madeline.buijs@nl.abnamro.com

	2020	2021	2022
Bouw:	-0,8	-1,5	2
Woningbouw	-4	-1	3
Utiliteitsbouw	-1,5	-2,5	2
Gww	1,5	-3,5	-0,5
Aanverwante sectoren bouw:			
Installatiebedrijven (omzet)	2,9	3	3
Hout- en bouwmaterialenindustrie	4,6	5	2
Groothandel hout- en bouwmaterialen (omzet)	7	5	2
Architecten (omzet)	1,5	1,5	3
Ingenieurs (omzet)	1,4	2	4

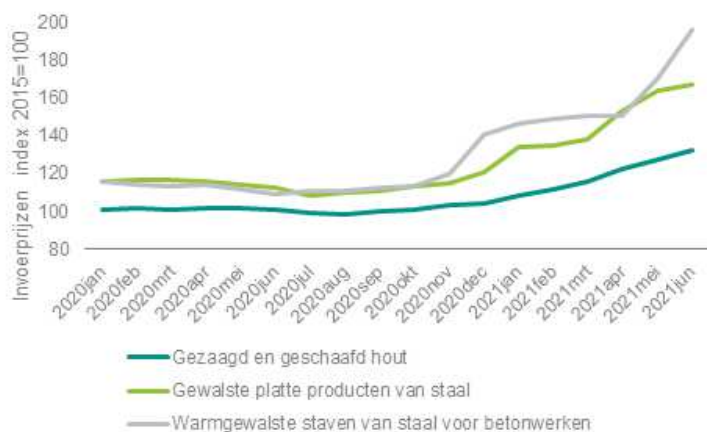
Bron: CBS, ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

Een plaat hout die in een recent verleden 120 euro kostte, gaat nu voor 300 euro mee naar huis. Het is daarmee niet verbazingwekkend dat een wijk van ruim honderd betaalbare woningen in Almere door de hoge materiaalprijzen voorlopig niet van de grond komt. De invoerprijzen van hout en staal – twee van de meest gebruikte bouwmaterialen – zijn namelijk dit jaar sterk gestegen, met prijsstijgingen tot 31 procent voor geschaafd en gezaagd hout, 49 procent voor gewalde platen van staal en 80 procent voor stalen staven voor het wapenen van beton. Steeds meer bouwprojecten gaan niet door of worden uitgesteld als gevolg van deze hoge prijzen. Dit zorgt er in combinatie met de

stikstofproblematiek voor dat de bouwproductie naar verwachting dit jaar licht daalt met 1,5 procent. Voor volgend jaar wordt weer groei verwacht van 2 procent.

Invoer grondstoffen steeds duurder

Scheidslijn

De huidige prijsexplosie van grondstoffen en materialen zorgt voor een duidelijke scheidslijn tussen de winnaars en verliezers in de sector en bepaalt daarmee de vooruitzichten van de bouwbranches. Producenten en groothandels in bouwmaterialen zijn de duidelijke winnaars. De sterk gestegen prijzen kunnen zij door de hoge vraag naar bouwmaterialen doorberekenen aan hun klanten, waardoor hun omzet hard stijgt. Producenten van bouwmaterialen boekten in het eerste halfjaar van 2021 ruim 13 procent meer omzet in vergelijking met vorig jaar.

Bron: CBS

Bouwbedrijven worden door de hoge kosten steeds kritischer op de projecten die zij aannemen. Ze schrijven minder vaak op aanbestedingen in of doen dit alleen tegen

zeer hoge prijzen om dompers als gevolg van verder stijgende materiaalkosten te voorkomen. Wel zullen woning- en utiliteitsbouwers en onderaannemers scherp op hun kosten moeten letten, anders verdampen hun toch al lage marges. De eindklant lijkt vooralsnog aan het kortste eind te trekken. Woningen, kantoren en andersoortige gebouwen worden alleen maar duurder.

En het houdt voor de bouwsector niet op bij het grondstoffekort; het personeelstekort is terug van weggeweest. Inmiddels kan bijvoorbeeld 30 procent van de vacatures in de installatiebranche niet worden ingevuld. Volgens het UWV zijn er daarnaast veel vacatures voor kansrijke beroepen in de aannemerij, zoals stukadoors, metselaars, opzichters en projectleiders. Bouwers kunnen hierdoor minder projecten aannemen, omdat ze er simpelweg de mensen niet voor hebben. Ook het moeten aantrekken van schaars personeel kan de kosten opvoeren.

Klimaatrisico

De tekorten remmen naast de bouwproductie ook de verduurzamingsopgave die de gebouwde omgeving nog te wachten staat. Installateurs zijn van groot belang om woningen, kantoren en winkels te verduurzamen. De klimaatopgave is daarmee een grote kans voor de bouwsector, mits voldoende personeel beschikbaar is. De drang tot verduurzaming kan de bouw echter tegelijk ook in de vingers snijden, wat blijkt uit de stikstofproblematiek. Met de nieuwe Stikstofwet zijn de grootste problemen voor de woning- en utiliteitsbouw opgelost, maar voor de infrasector is dit zeker niet het geval. De infrasector heeft geen baat bij de partiële vrijstelling tijdens de bouwfase voor het berekenen van de stikstofuitstoot, zoals die in de nieuwe wet staat. Voor de bepaling van de totale stikstofuitstoot moet namelijk ook het gebruik van wegen worden meegenomen. Daarnaast is de sector in afwachting van het definitieve oordeel van de Raad van State over de nieuwe en daarmee verruimde grens van 25 kilometer waarbinnen de uitstoot van een weg moet worden gemeten. Al deze onzekerheid zet veel grote projecten in de pauzestand. Hierdoor zijn de verwachtingen voor de grond-, wegen- en waterbouw (gww) het slechtst van alle bouwbranches.

Vastgoed

Madeline Buijs, Sectoreconoom Bouw & Vastgoed madeline.buijs@nl.abnamro.com

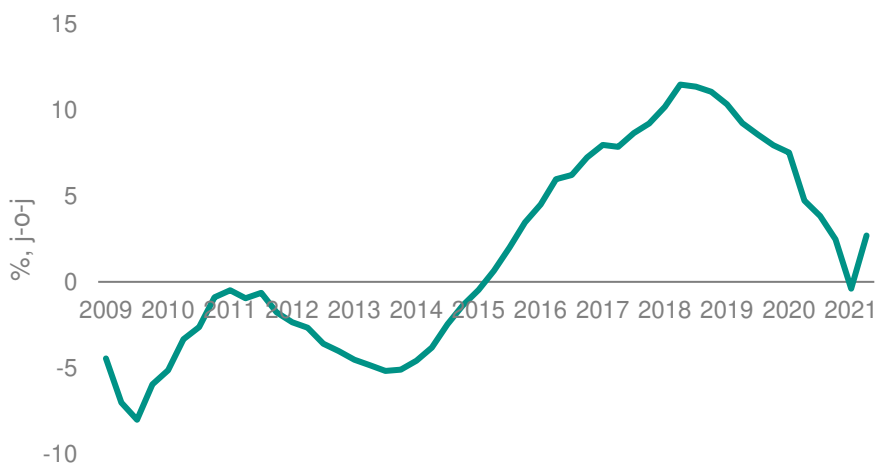
	2020	2021	2022
Vastgoed	4,6	0,5	1,5
Kantoren	7,3	2	0,5
Winkels	-5,7	-7	-3
Bedrijfsruimten/logistiek	3,4	3	2,5
Woningen	7,1	2	1

Waardeontwikkeling naar branche

Bron: CBS, MSCI, ramingen en prognoses ABN AMRO Sector Advisory

De sterkere groei van de Nederlandse economie en de maar beperkt oplopende werkloosheid zorgen voor een positiever vooruitzicht voor de vastgoedsector. Voor 2021 wordt een groei van 0,5 procent verwacht en voor 2022 een groei van 1,5 procent. Wel loopt ook de vastgoedsector tegen grenzen aan.

Waarde vastgoed onder druk

Bron: MSCI

Leegstand

De vooruitzichten voor het winkelvastgoed zijn al jarenlang slecht. De coronapandemie heeft de structurele veranderingen door onlinewinkelen versneld, waardoor het fysieke winkelvastgoed verder onder druk komt te staan. Volgens de onderzoekers van Locatus neemt de leegstand in de zeventien grootste binnensteden toe; nog steeds is het aantal passanten in de binnensteden nog maar de

helft van het aantal van voor de coronapandemie. Het afbouwen van de steunmaatregelen door de overheid vanaf oktober kan de fysieke winkel verder in de problemen brengen, omdat vanaf de kosten van winkelpersoneel vanaf dat moment niet meer worden betaald door de overheid. Ook voor de horeca kan dit negatieve gevolgen hebben. Voor de waarde van winkelvastgoed wordt daarom in 2021 een krimp van 7 procent verwacht en in 2022 van 3 procent.

Tegelijkertijd zorgt de coronapandemie voor een andere kijk op werk, waardoor kantorenvastgoed een onzekere toekomst tegemoet gaat. In hoeverre de coronapandemie hier voor een structureel effect zorgt, hangt vooral af van de

---

mate waarin mensen thuis blijven werken. Wel is duidelijk dat grote bedrijven voorop lopen in de thuiswerktrend, waardoor als eerste de vraag naar grote kantoren zal teruglopen. Daarbovenop moeten nog veel kantoren worden verduurzaamd, omdat zij vanaf 2023 niet langer onder energielabel C mogen zitten. Veel kantoren voldoen hier nog niet aan. De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) heeft berekend dat de helft van de kantoren nog niet op label C of hoger zit, deels komt dit overigens doordat het energielabel nog niet is aangevraagd. Ook stagneert de snelheid waarmee de verduurzaming wordt vormgegeven. Gezien het grote tekort aan onder andere installateurs die aan deze verduurzaming moeten bijdragen, is het de vraag of alle kantoren op tijd aan de gestelde eis voldoen. Naar verwachting zakt de groei van de waarde van kantoren in 2022 dan ook verder terug.

Logistiek en industrieel vastgoed heeft weinig last gehad van de coronapandemie. De terugval in export en import is ruimschoots gecompenseerd door de toename in onlineaankopen. Dit blijft naar verwachting zo in 2021 en 2022, waardoor de vooruitzichten voor dit vastgoedtype het meest positief zijn. De grondstoftekorten en de onder druk staande aanvoerlijnen zorgen wel voor minder groei dan zonder deze beperkingen.

Uit de gratie

Woningen waren de afgelopen jaren de groeimotor van de vastgoedsector, maar voorgenomen overheidsmaatregelen maken hier naar verwachting een einde aan. De grote vraag naar huurwoningen en de lage rente maakte het lang aantrekkelijk voor beleggers om in woningen te investeren, iets wat zeker vanaf 2013 door het toenmalige kabinet werd toegejuicht. De politiek denkt hier inmiddels anders over en probeert via een hogere overdrachtsbelasting, zelfbewoningsplicht en opkoopbescherming beleggers te weren van de woningmarkt ten faveure van starters. Dit zal koopwoningen toegankelijker maken voor starters, maar huurwoningen schaarser. Aangezien dit segment toch al onder druk stond door het woningtekort, neemt de waarde van huurwoningen de komende jaren nog toe, maar minder dan in 2020.

Auteurs

Franka Rolvink Couzy	Hoofd Sector Research	Franka.Rolvink@nl.abnamro.com	0641374109
Madeline Buijs	Sector Econoom Bouw en Vastgoed	Madeline.Buijs@nl.abnamro.com	
Ingrid Laane	Sector Econoom Technologie, Media en Telecom en Zakelijke Dienstverlening	Vacature	
Nadia Menkveld	Sector Econoom Agri en Food	Nadia.Menkveld@nl.abnamro.com	
Albert Jan Swart	Sector Econoom Industrie en Transport & Logistiek	Albert.Jan.Swart@nl.abnamro.com	
Gerarda Westerhuis	Sector Econoom Retail en Leisure	gerarda.westerhuis@nl.abnamro.com	
Sonny Duijn	Sector Econoom Thema's	sonny.duijn@nl.abnamro.com	

Disclaimer

De in deze publicatie neergelegde opvattingen zijn gebaseerd op door ABN AMRO betrouwbaar geachte gegevens en informatie. Door de onzekerheid over het verloop van het coronavirus zijn deze verwachtingen met meer onzekerheid omgeven dan gebruikelijk. Noch ABN AMRO, noch functionarissen van de bank kunnen aansprakelijk worden gesteld voor in deze publicatie eventueel aanwezige onjuistheden. De weergegeven opvattingen en prognoses houden niet meer in dan onze eigen visie en kunnen zonder nadere aankondiging worden gewijzigd. Het gebruik van tekst of cijfers uit deze publicatie is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Teksten zijn gesloten op 10 september 2021